

היזמה למחקר יישומי בחינוך
משרד החינוך האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים יד הנדיב
מיזם לטיפוח עתודת מחקר ופיתוח – הוראת השפה הערבית כשפת אם בישראל
הוועדה המקצועית-מייעצת לתחום שפה ואוריינות

**יום עיון: בין הלשון המדוברת ללשון הכתובה במצב של דיגלוסיה
השלכות על רכישת האוריינות בקרב דוברי ערבית כשפת אם**

**Between Spoken and Written Language in a Diglossic Context
Implications for Literacy Acquisition in Arabic**

יום חמישי, ט"ו באדר א' תשס"ח, 21.02.08, מכון ון ליר, ירושלים

תקצירי ההרצאות

אופן הציטוט המומלץ מחומרי יום העיון: שם המרצה, שנה, שם ההרצאה, הוצג ביום עיון "בין הלשון המדוברת ללשון הכתובה, השלכות על רכישת האוריינות בקרב דוברי ערבית כשפת אם", היזמה למחקר יישומי בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

**שפה, אוריינות ושוני לשוני: המקרה של האנגלית האפרו-אמריקנית
ג'ולי ושינגטון**
המחלקה להפרעות בתקשורת, אוניברסיטת ויסקונסין, ארצות-הברית

רוב הילדים האפרו-אמריקנים בארצות הברית משתמשים בניב (דיאלקט) של אנגלית המכונה אנגלית אפרו-אמריקנית (African American English, AAE). יש הבדלים רבים בין AAE לבין אנגלית-אמריקנית תקנית בכל תחומי השפה: תורת הצורות, תחביר, סמנטיקה, תורת ההגה ופרגמטיקה. אין הסכמה לגבי שורשיו של ניב זה, אולם עצם קיומו כווריאציה דיאלקטית לגיטימית של האנגלית מקובל עתה על הכול. בשנים האחרונות החלו קהילות הלשון והחינוך להתעניין בהשפעתו של הניב האפרו-אמריקני על הפערים בהישגים הלימודיים בין ילדים אפרו-אמריקנים לילדים לבנים בארצות הברית. הילדים האפרו-אמריקנים משתרכים מאחור בכל מקצועות הלימוד, כולל מתמטיקה, מדעים, לימודי החברה ומקצועות השפה. יש סברה כי שורשיה של תת-משיגות זו נעוצים בכישורי אוריינות דלים של הילדים האפרו-אמריקנים. זה שנים רבות מתנהל ויכוח בשאלה מה הם המשתנים המשפיעים ביותר על פער הקריאה בין הילדים הנ"ל. הניב האפרו-אמריקני יקר לליבן של קהילות האפרו-אמריקנים באמריקה וחוצה מעמדות סוציו-אקונומיים וגבולות גאוגרפיים בתוך ארצות הברית. כשהילדים נכנסים לבית הספר מופחת הערך המיוחס לניב בתוך הסביבה החינוכית, משום שהוא אינו תואם לאנגלית התקנית המוצגת במקראות ובהוראה בכיתה. על כן הוא נחשב ל"אנגלית גרועה" בעיני מורים רבים וזוהה כמחסום לאוריינות ולסוגי למידה אחרים בכיתה. במעבדה שלי תועדו ראיות רבות לכך שילדים הממשיכים להשתמש בעיקר בניב האפרו-אמריקני בכיתות הגבוהות של בית הספר היסודי יהיו אלה שכישרוי הקריאה שלהם יפגרו אחרי חבריהם. הרצאה זו תעסוק בהיסטוריה של הניב האפרו-אמריקני, במאפייניו ובסוגיות המטריות הקשורות בשימוש בו בקרב ילדים אפרו-אמריקנים בגיל בית הספר בארצות הברית.

כרקע להרצאה ניתן לעיין במאמרים הבאים:

- Craig, H.K., Thompson, C.A., Washington, J.A., & Potter, S.L. (2004). Performance of elementary-grade African American students on the Gray Oral Reading Tests. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 35, 141-154.
- Thompson, C.A., Craig, H.K., & Washington, J.A. (2004). Variable production of African American English across oracy and literacy contexts. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 35, 269-282.
- Washington, J. A., & Thomas-Tate, S. (in press). Cultural-linguistic differences in the classroom: The bi-dialectal African American child. in V.W. Berninger & S. Rosenfeld (Eds.) *Implementing Evidenced-based Interventions in Schools*. Oxford University Press.

ערבוב סוגי כתב ורב-לשוניות בייצוג ניבים בערבית בתקשורת באמצעות SMS ו-CMC

אימאן גרה

החוג לשפה וספרות אנגלית, אוניברסיטת חיפה

הרצאה זו תדון בהתפתחויות האחרונות בתקשורת באמצעות מחשב (computerized mediated communication, CMC), במסרונים (SMS) ובצ'אטים, שבהם נעשה בדרך כלל שימוש בניבים של ערבית מדוברת.

התפשטות השימוש במערכות תקשורת ממוחשבות עלולה לאיים על מעמדה של הערבית התקנית. בשנים האחרונות החלו דוברי ערבית צעירים להעלות על הכתב את הניבים המקומיים בפורמטים אלקטרוניים שונים כגון מסרונים, צ'אטים, הודעות דואר אלקטרוני, בלוגים ופורומים. תופעה זו עמדה במרכזו של המחקר העדכני. לדוגמה, פלפרימן ואל-חיליל (Palfreyman and al-Khalil, 2003) דיברו על השימוש בערבית של מדינות המפרץ בשליחת מסרונים מידיים (גרסה של CMC) וטבעו את המושג ASCII Arabic (הידוע גם כ-A.A) בדברם על סוג השפה שבו משתמשים ערבים צעירים כשהם כותבים CMC. במחקר אחר מדווחים ורשואר ועמיתיו (Warschauer et al., 2002) על השימוש ב-CMC במצרים. ערבים צעירים כותבים את הניבים הדבורים שלהם כשהם משתמשים באלפבית הלטיני, וערבים ישראלים משתמשים תכופות גם באלפבית העברי. לפעמים אין בנמצא סמלים לטיניים או עבריים המייצגים נאמנה פונמות מסוימות, ודבר זה הביא לכמה וכמה התאמות, כולל השימוש בספרות ובסימנים דיאקריטיים, ויש גם וריאציות אינדיבידואליות, בעיקר באופן הייצוג של תנועות.

ההרצאה תדון בממצאיו של מחקר שנערך על אודות השימוש שעושים ב-CMC ערבים צעירים בכלל, וערביי ישראל בפרט, ותכלול כמה הצעות לגבי דרכים לצמצם את השימוש בערבית דבורה הנכתבת תכופות באלפבית לטיני או עברית ולהגביר את השימוש בערבית תקנית.

מצבים שבהם יש קשר בין שפתו הדבורה הראשונה של הילד לשפתו הכתובה הראשונה, אך

קיים ביניהן מרחק לשוני: סקר רב-לשוני

ג'ון מייהיל

החוג לשפה וספרות אנגלית, אוניברסיטת חיפה

מחקרים רבים שהצטברו על שפות רבות הדבורות בעולם – למשל, מחקר אונסק"ו (UNESCO, 1953), דציר וטאקר (Dutcher and Tucker, 1997), ומהרוטרה (Moehrotra, 1998) הראו שילדים לומדים לקרוא במהירות רבה יותר ותוך הבנה רבה יותר אם השפה שבה הם לומדים לקרוא קרובה לשפה הדבורה בפיהם מבחינת הצורות, התחביר ואוצר המילים. דבר זה משתקף באחוזי האוריינות הארציים. לדוגמה, בברית המועצות הונהגה מדיניות של פיתוח שפות כתובות שהן חיקוי ישיר של שפות דבורות, וכתוצאה מכך גם דוברים של שפות מרכז-אסיאתיות כגון קזחית, קירגיזית וטג'יקית, שלא נכתבו כלל לפני התקופה הסובייטית, הגיעו לשיעורי אוריינות גבוהים מ-96% בשנת 1959 וגבוהים מ-99% כיום. לעומת זאת, האימפריאליסטים הבריטים והצרפתים באפריקה ובתת-יבשת ההודית לא טרחו רבות לפתח שפות כתובות המבוססות על שפות דבורות מקומיות, וכתוצאה מכך שיעורי האוריינות באזורים אלה מגיעים לממוצע של 60% בלבד כיום. בדומה לכך, שיעורי האוריינות בשפה המלטזית – שמבחינה בלשנית היא ניב של ערבית אבל עם שיטת כתיבה המבוססת על השפה הדבורה – עומדים על 92.5%, שיעור גבוה יותר משיעורי האוריינות בכל ארץ דוברת ערבית המשתמשת בערבית התקנית המודרנית כשפה הכתובה, וגבוה בהרבה משיעור האוריינות הכללי של ארצות אלה, העומד על 71.5%. אף על פי כן, במדינות רבות עדיין נהוגה מדיניות הקוראת ללמד את הילדים לקרוא ולכתוב בעיקר בשפות או בניבים שהם שונים מאוד מהגרסה הדבורה בפיהם. מצבים מסוג זה במדינות שונות בעולם ייסקרו כדי להראות, בפרספקטיבה השוואתית, כיצד מיישמים מדיניות חינוך ממין זה.

לאחר מכן אעמיד את המצב בפרספקטיבה היסטורית. ניתן להראות כי עד שנת 1100 בערך הייתה הלטינית שפת הכתיבה היחידה באירופה המערבית, אף על פי שהשפות הדבורות שהסתעפו מן הלטינית סטו באופן ניכר מאוד מהלטינית הכתובה, וכן זו מזו. בשעתו היו אחוזי האוריינות באזור זה נמוכים מאוד, בעיקר בגלל ההבדל העצום בין השפה הכתובה לשפה הדבורה, ואירופה המערבית הייתה מקום נחשל מאוד מבחינה תרבותית. במאות השנים הבאות החלו בני מערב אירופה ליצור גרסאות כתובות של שפות דבורות שונות, אשר שורשיהן נטועים בשפה הלטינית, וכיום הן ידועות כצרפתית, איטלקית, ספרדית ופורטוגזית. תהליך זה התנהל באטיות רבה, אך עם המצאת מכונת הדפוס באמצע המאה ה-15 השתנה המצב מן הקצה אל הקצה. הטכנולוגיה החדשה שימשה בעיקר אנשים שכתבו בשפות החדשות ופחות את כותבי הלטינית, וכתוצאה מכך התגבר עד מאוד השימוש בשפות החדשות, דבר שהביא לעלייה עצומה באוריינות. התוצאה הייתה שאירופה המערבית נעשתה עד מהרה לציוויליזציה המתקדמת ביותר בעולם של הזמנים ההם.

בעשר השנים האחרונות החל שינוי טכנולוגי דומה. יותר אנשים – בעיקר צעירים – משתמשים בכתובה אלקטרונית (בלוגים, הודעות דואר אלקטרוני, מסרונים וכיוצא בזה) במקום באמצעים מודפסים, והדבר נעשה כמעט תמיד בשפה כתובה התואמת במהודק את השפה הדבורה. גם בשפות כמו גרמנית שוויצרית, פרסית, טמילית וערבית, שבהן כתיבה לא-אלקטרונית נעשית בדרך כלל שלא בשפה המדוברת. דבר זה מרמז על כך שאנו נמצאים בראשיתה של תקופה היסטורית חדשה, שבה השפות הכתובות החדשות שיופיעו יתבססו על השפה הדבורה. החברות שיקבלו ברצון את ההתפתחות החדשה הזאת יהיו אלה שבהן יימצאו האוכלוסיות האורייניות והפרודוקטיביות ביותר בעולם העתיד.

שלוש פנים של אוריינות בשפות דבורות מקומיות ברנרד ספולסקי המחלקה לאנגלית, אוניברסיטת בר-אילן

במצב של דיגלוסיה, כמו במקרה של השפה הערבית, מופיעות הבעיות השכיחות במהלך הוראת אוריינות בשפה קלאסית או תקנית לילדים המדברים עגה או ניב מקומי. בהרצאה זו אגע בשלושה מרכיבים של הבעיה: הרציונל הפדגוגי, רעיון המוכנות לאוריינות ועוצמתה של השפה התקנית. במקרים רבים מצפים מילדים שילמדו לקרוא בשפה שאותה אינם דוברים, ואילו רוב המחקרים האמפיריים תומכים במדיניות פדגוגית של הוראת אוריינות בשפת הבית. מלבד הצדדים הטכניים של למידת קריאה וכתיבה, יש ראיות ברורות לקיומו של מצב מוכנות לאוריינות, כלומר פונקציות קדם-אורייניות המזומנות למערכת כתב. פעולה בניגוד לראיות הפדגוגיות, וכן עוצמתה ומעמדה של השפה התקנית או הקלאסית, מפריעות למערכת הזאת וחוסמות את המאמצים לפתח מערכת כתב המותאמת להוראה הראשונית.

References

- Blau, Joshua. (1965). *The emergence and linguistic background of Judeo-Arabic: a study of the origins of Middle Arabic*. London: Oxford University Press.
- Engelbrecht, Guillermina, & Ortiz, Leroy. (1983). Guarani literacy in Paraguay. *International Journal of the Sociology of Language*, 42, 53-68.
- Ennaji, Moha. (2002). Comment. *International Journal of the Sociology of Language*, 157, 71-83.
- Ferguson, Charles A. (1959). Diglossia. *Word*, 15, 325-340.
- Fernández, Mauro. (1993). *Diglossia: a comprehensive bibliography 1960-1990*. Amsterdam, Netherlands: J. Benjamins.
- Fishman, Joshua A. (1967). Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23(2), 29-38.
- Fishman, Joshua A. (2002). Diglossia and societal multilingualism: dimensions of similarity and differences. *International Journal of the Sociology of Language*, 157, 93-100.
- Hudson, Alan. (2002). Outline of a theory of diglossia. *International Journal of the Sociology of Language*, 157, 1-49.
- Hull, Glynda A., & Hernandez, Gregorio. (2008). Literacy. In Bernard Spolsky & Francis M. Hult (Eds.), *Handbook of educational linguistics* (pp. 329-340). Malden MA and Oxford England: Blackwell Publishing.
- King, Kendall A., & Benson, Carol. (2008). Vernacular and indigenous literacies. In Bernard Spolsky & Francis M. Hult (Eds.), *Handbook of educational linguistics* (pp. 341-354). Malden MA and Oxford England: Blackwell Publishing.
- Maamouri, Mohamed. (1998). *Language education and human development: Arabic diglossia and its impact on the quality of education in the Arabic region*. Paper presented at the The World Bank: The Mediterranean Development Forum, Marrakech.
- Macken-Horarik, Mary, & Adoniou, Misty. (2008). Genre and register in multiliteracies. In Bernard Spolsky & Francis M. Hult (Eds.), *Handbook of educational linguistics* (pp. 367-382). Malden MA and Oxford England: Blackwell Publishing.

- McCarty, Teresa L. (1998). Schooling, resistance and American Indian Languages. *International Journal of the Sociology of Language*, 132, 27-41.
- McCarty, Teresa L. (2002). *A place to be Navajo: Rough Rock and the struggle for self-determination in indigenous schooling*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Modiano, Nancy. (1973). *Indian education in the Chiapas Highlands*. New York: Holt Rinehart and Winston.
- Modiano, Nancy. (1988). Public bilingual education in Mexico. In Christina Bratt Paulston (Ed.), *International handbook of bilingualism and bilingual education* (pp. 313-327). Westport CT: Greenwood.
- Reaser, Jeffrey, & Adger, Carolyn Temple. (2008). Vernacular language varieties in educational settings. In Bernard Spolsky & Francis M. Hult (Eds.), *Handbook of educational linguistics* (pp. 161-173). Malden MA and Oxford England: Blackwell Publishing.
- Reyes, Iliana, & Moll, Luis C. (2008). Bilingual and biliterate practices at home and school. In Bernard Spolsky & Francis M. Hult (Eds.), *Handbook of educational linguistics* (pp. 147-160). Malden MA and Oxford England: Blackwell Publishing.
- Rosier, Paul, & Holm, Wayne. (1980). *The Rock Point experience: a longitudinal study of a Navajo school program*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Scribner, Sylvia, & Cole, Michael. (1981). *The psychology of literacy*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Spolsky, Bernard. (1975). Linguistics in practice: the Navajo Reading Study. *Theory into Practice*, 15, 347-352.
- Spolsky, Bernard. (1990, 4 July). *The Maori language in New Zealand schools*, World Congress of the International Reading Association, Stockholm.
- Spolsky, Bernard. (2002). Prospects for the survival of the Navajo language: a reconsideration. *Anthropology & Education Quarterly*, 33(2), 1-24.
- Spolsky, Bernard. (2003). Reassessing Maori regeneration. *Language in Society*, 32(4), 553-578.
- Spolsky, Bernard. (2005). Maori lost and regained. In Allan Bell, Ray Harlow & Donna Starks (Eds.), *Languages of New Zealand* (pp. 67-85). Wellington: Victoria University Press.
- Spolsky, Bernard, Engelbrecht, Guillermina, & Ortiz, Leroy. (1983). Religious, political, and educational factors in the development of biliteracy in the Kingdom of Tonga. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 4(6), 459-470.
- Spolsky, Bernard, Englebrecht, Guillermina, & Ortiz, Leroy. (1983). *The sociolinguistics of literacy: an historical and comparative study of five cases* (Research report): The University of New Mexico.
- Spolsky, Bernard, & Holm, Wayne. (1973). Literacy in the vernacular: the case of Navajo. In Ralph W. Jr. Ewton & Jacob Ornstein (Eds.), *Studies in language and linguistics, 1972-3* (pp. 239-251). El Paso: University of Texas at El Paso Press.
- Spolsky, Bernard, & Irvine, Patricia. (1980). Sociolinguistic aspects of the acceptance of literacy in the vernacular. *Arizona State University, Anthropological Research Papers*, 20, 246-251.
- Suleiman, Yasir. (1994). Nationalism and the Arabic language: an historical overview. In Yasir Suleiman (Ed.), *Arabic Sociolinguistics: Issues and Perspectives* (pp. 3-24). Richmond: Curzon Press.
- Suleiman, Yasir. (1996). Language and identity in Egyptian nationalism. In Yasir Suleiman (Ed.), *Language and Identity in the Middle East and North Africa* (pp. 25-38). London: Curzon Press.
- Walter, Stephen L. (2003). Does language of instruction matter in education? In Mary Ruth Wise, Thomas N. Headland & Ruth M. Brend (Eds.), *Language and life:*

essays in memory of Kenneth L. Pike (pp. 611-635). Dallas TX: SIL International and the University of Texas at Arlington.

Walter, Stephen L. (2008). The language of instruction issue: Framing an empirical perspective. In Bernard Spolsky & Francis M. Hult (Eds.), *Handbook of educational linguistics* (pp. 129-146). Malden MA and Oxford England: Blackwell Publishing.

Watt, Jonathan, & Fairfield, Sarah L. (2008). Religious and sacred literacies. In Bernard Spolsky & Francis M. Hult (Eds.), *Handbook of educational linguistics* (pp. 355-366). Malden MA and Oxford England: Blackwell Publishing.

Young, Robert W. (1977). Written Navajo: A brief history. In Joshua A. Fishman (Ed.), *Advances in the creation and revision of writing systems* (pp. 459-470). The Hague & Paris: Mouton.